

ΗΛΙΑ ΜΠΙΤΣΑΝΗ

Το Νησιώτικο πανηγύρι, η μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2018

Το Νησιώτικο πανηγύρι, η μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης

Το Νησί (Μεσσήνη) φοράει τα γιορτινά του από τα μέσα Σεπτεμβρίου καθώς στις 20 του μήνα αρχίζει το πανελληνίως γνωστό από το 19ο αιώνα πανηγύρι του. Πλήθη κόσμου συρρέουν την παραμονή το απόγευμα στη Μονή Βουλκάνου, προκειμένου να ακολουθήσουν εν πομπή την κάθοδο της Εικόνας, ενώ πολλοί ακόμη περιμένουν να την υποδεχθούν στα χωριά της διαδρομής μέχρι το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής όπου φθάνει το επόμενο πρωί η θρησκευτική πομπή. Για να ακολουθήσει η λιτάνευση στους δρόμους της πόλης μέχρι να τοποθετηθεί η εικόνα στη μικρή εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής και να αρχίσει επισήμως το πολυπόικιλο πανηγύρι.

Με αφορμή το γεγονός αυτό παρουσιάζω την περίληψη εκτενούς αδημοσίευτης έρευνας που έχω κάνει για το πανηγύρι, στην οποία καταγράφονται όλες οι εκδοχές για τις ρίζες του, η πορεία, οι μεταβολές στον τόπο και τον χρόνο τέλεσης και εικόνες / εποχές με γουρνοπούλες, κρασιά, όργανα και θεάματα. Καλή ανάγνωση σε όσους έχουν υπομονή γιατί το κείμενο είναι μεγάλο...

ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Νησιώτικο πανηγύρι, η μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης με βαθιές ρίζες. Γενιές και γενιές μεγάλωσαν με την προσμονή του κάθε χρόνο, καθώς η πόλη γινόταν επίκεντρο κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας. Οι καιροί όμως αλλάζουν, οι μεταβολές τις δεκαετίες μετά τον πόλεμο ήταν ραγδαίες και μοιραία όλο και περισσότερο η γιορτή απλώς ξυπνάει μνήμες για τους μεγαλύτερους καθώς το πανηγύρι παρακμάζει.

Είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους είναι χρήσιμο ένα ταξίδι στο παρελθόν της μεγάλης γιορτής, τους θρύλους, τις παραδόσεις, τις αναμνήσεις. Ένα ταξίδι που φθάνει κατά τους ερευνητές μέχρι τα μεσαιωνικά χρόνια και είναι σε συνάφεια με την αρχαιότητα. Και το νήμα δεν μπορεί παρά να το ξετυλίξουμε από τη "μήτρα" της γιορτής, τη Μονή Βουλκάνου.

Το θρησκευτικό πανηγύρι στο Νησί γινόταν στις 23 Αυγούστου, ημέρα κατά την οποία η Εκκλησία γιορτάζει την Απόδοση της Κοίμησης της Θεοτόκου, δηλαδή την πανηγυρική λήξη του εορτασμού που άρχισε τον Δεκαπενταύγουστο. Ουσιαστικά επρόκειτο για το "δίδυμο" πανηγύρι αυτού που γινόταν και συνεχίζει να γίνεται στη Μονή Βουλκάνου, και συνδύαζε τη θρησκευτική τελετή με την εμπορική δραστηριότητα. Το πανηγύρι στη Μονή Βουλκάνου πρέπει να γινόταν από την μεσαιωνική εποχή, και όπως γράφει η Άννα Λαμπροπούλου, αυτή "η υπόθεση μπορεί να ενισχυθεί από το γεγονός ότι το μεσαιωνικό μοναστήρι στην κορυφή του όρους της Ιθώμης βρισκόταν ακριβώς στη θέση όπου κατά την αρχαιότητα υψωνόταν ο ναός του Ιθωμάτα Διός, προς τιμήν του οποίου γινόταν ετήσια γιορτή, τα Ιθωμαία κατά τον Πausανία. Η σχέση μεταξύ της ειδωλολατρικής και της χριστιανικής τελετής από άποψη λαογραφική είναι άμεση και υποκρύπτει μια παράδοση που πρέπει να συνεχιζόταν κατά την εποχή της ακμής της μονής, μολονότι δεν υπάρχει άμεση γραπτή μαρτυρία προς το παρόν".

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το πανηγύρι στο Νησί χάνεται στο βάθος του χρόνου και σχετίζεται με την εποχή εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής, με τη δημιουργία τοπικών αγορών. Από την πρώτη Τουρκοκρατία τα θρησκευτικά πανηγύρια αποτελούσαν στοιχείο του εμπορικού προγραμματισμού. Και συνέτρεχαν δύο λόγοι γι' αυτό: Ο πρώτος έχει να κάνει με τη συρροή προσκυνητών σε ένα συγκεκριμένο σημείο και ο δεύτερος με την κανονικότητα διεξαγωγής της θρησκευτικής γιορτής. Δηλαδή κάθε χρόνο την ίδια ημέρα γινόταν αυτή η συγκέντρωση και επομένως γινόταν μια διασπορά των εμπορικών δραστηριοτήτων και στο χώρο και στο χρόνο.

Κοσμοσυρροή στην πλατεία τη δεκαετία του 1930, μπροστά από τα "δημοτικά μαγαζιά" που κατεδαφίστηκαν - ΓΑΚ Μεσσηνίας, αρχείο Χρήστου Αλειφέρνη

Η ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ

Για το θέμα αυτό υπάρχει ένα πλήθος εκδοχών και φυσικά θρησκευτικές δοξασίες. Οι οποίες θέλουν την μεταφορά της εικόνας το 17ο αιώνα όταν ενέσκηψε λοιμός και έκανε το θαύμα της γιατρεύοντας τους ασθενείς. Φυσικά δεν υπάρχει κάποιο γραπτό κείμενο και οι παλαιότερες μαρτυρίες ακόμη και μοναχών, δίνουν εντελώς διαφορετικές εκδοχές. Η επίσημη εκδοχή περιλαμβάνεται σε κοινή ανακοίνωση του προέδρου της Κοινότητας Μεσσήνης Σπήλιου Ποτηρόπουλου και του Ηγουμενοσυμβουλίου Βουλκάνου η οποία αναφέρει "η από της ελευθερώσεως του κράτους τελουμένη εν Μεσσήνη (Νησίω) θρησκευτική, εμπορική και ζώων πανήγυρις" και παραπέμπει στην εποχή μετά το 1828.

Μια άλλη εκδοχή καταγράφεται στο "Θάρρος" το 1907, μετά από επίσκεψη συντάκτη του στη Μονή Βουλκάνου ο οποίος γράφει: «Πολλά και διάφορα ηκούσαμεν περί της εικόνας ταύτης, τα πλείστα των οποίων αναφέρονται εις το θαυματουργόν αυτής χρονολογούμενα όχι εις τας αρχαιότερας εποχάς, αλλά εις τας συγχρόνους. Ενεκα των θαυματουργών ιδιοτήτων αυτής, αναρίθμητα αφιερώματα κατατίθεντο αυτή. Ως εκ τούτου δε επί Τουρκοκρατίας υφίστατο τα πάνδεινα εκ των αρπάγων Τούρκων, οι οποίοι εούλουν την πλουσίαν Μονήν. Εκ της καταδιώξεως ταύτης έχει και την αρχήν του και το έθιμον να καταβιβάζουν την εικόνα και να την μεταφέρουν εις Νησίον. Δια του τρόπου τούτου απέφυγον τας συνεπείας της επιδρομής των αγρίων Τούρκων, οι οποίοι βασάνιζαν τους μοναχούς, εάν δεν έδιδον αυτοίς πάντα τα ζητούμενα. Τώρα δε η ανάγκη αυτή εγένετο έθιμον και τελείται μια θρησκευτική τελετή αξία προσοχής, διότι χιλιάδες ολόκληροι εν καταλύξει ακολουθούν την εικόνα, όπως γίνεται κατ' έτος». Ερμηνεύοντας την εκδοχή αυτή διαπιστώνουμε ότι η μεταφορά γινόταν στο Νησί όπου τα πράγματα ήταν ασφαλέστερα καθώς υπήρχε περιορισμένη παρουσία Τούρκων και ορισμένοι κανόνες στις σχέσεις με τους Έλληνες. Αυτή η εκδοχή παραπέμπει στην περίοδο μετά τα Ορλωφικά το 1770 όπου στην Ανδρούσα εγκαταστάθηκαν Αλβανοί μωαμεθανοί που την έκαναν ορμητήριο και λεπλατούσαν την περιοχή μέχρι το 1779.

Υπάρχει όμως και μια άλλη αναφορά από τον Ηλία Οικονομόπουλο ο οποίος ήταν αυτός που έγραψε το θρησκευτικό μύθο για την κάθοδο της Εικόνας στο βιβλίο του "Βίος της Παναγίας". Στο ίδιο βιβλίο γράφει: "Υπήρχε παλαιότατον έθιμον το οποίον εκτάκτως εφαρμόζεται ακόμη και σήμερα, κατά το οποίον καθωρισμένην επέτειον μιάς των εις τιμήν της Θεοτόκου τελουμένων εορτών μεταφέρετο κατ' έτος η Εικών αύτη εις τι των πλησιοχωρίων, όπου παρέμενεν επί ωρισμένης ημέρας, ίνα ευκολώτερον οι πιστοί δύνανται να προσέρχωνται εις προσκύνησιν της Δεσποίνης του κόσμου. Πέραν της ωρισμένης προθεσμίας απηγορεύεταο η Εικών να μείνει μακράν της εν τη Μονή καθιερωμένης δι' αυτήν θέσεως". Το απόσπασμα έχει τη δική του αξία για δύο λόγους: Ο πρώτος είναι πως η Εικόνα μεταφερόταν σε περισσότερα σημεία της περιοχής ανάλογα με τη γιορτή της Παναγίας. Και δεύτερον γιατί η τελευταία παράγραφος είναι η αφετηρία ενός άλλου μύθου που κυκλοφορεί στο Νησί, αυτού που θέλει την Εικόνα να... φεύγει μόνη της αν δεν μεταφερθεί στην ώρα της. Και ο Οικονομόπουλος περιγράφει μια ανάλογη κατάσταση σε κάποιο από τα χωριά που πήγε η εικόνα.

Το Νησιώτικο πανηγύρι, η μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης

Η λιτανεία ξεκινάει από την Αγία Παρασκευή τη δεκαετία του 1930 – ΓΑΚ Μεσσηνίας, αρχείο Χρήστου Αλειφέρνη

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Εκδοχές αλληλοσυγκρουόμενες που δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων και αφήνουν ανοικτό το πεδίο της έρευνας. Αν όμως δεν έχουμε στη διάθεσή μας τα απαραίτητα στοιχεία για τη χρονολόγηση της έναρξης του πανηγυριού, υπάρχουν πολύ παλιές γραπτές αναφορές σε αυτό που αποτυπώνουν όχι μόνον τον τρόπο διεξαγωγής, αλλά και την ιδιαίτερη σημασία του στην κοινωνική και οικονομική ζωή του νεοσύστατου κράτους. Η πρώτη "είδηση" που έχει εντοπισθεί σε εφημερίδα είναι στις 7 Σεπτεμβρίου 1843 στην "Ταχύπτερο Φήμη". Η οποία σε ανταπόκριση από το Νησί μας πληροφορεί ότι "Η κατά την 23 Αυγούστου τελουμένη πανηγυρίς εφάνη πολυπληθεστέρα πάσης άλλης καθ' όσον ετιμήθη από την υπαλληλίαν Καλαμών επί κεφαλής της οποίας διεκρίνετο ο αξιότιμος διοικητής Μεσσηνίας. Μίαν τοιαύτην διάκρισιν εκάμαμεν καθόσον εσφάγησαν υπέρ τας δύο χιλιάδας αρνιά". Ίσως μέχρι τότε το πανηγύρι κρατούσε μια ημέρα, αυτή στη γιορτή της Παναγίας.

Αργότερα όμως διευρύνεται, κρατά τρεις ημέρες και διεξάγεται σε περιορισμένο χώρο. Γεγονός που προκαλεί αντιδράσεις και πολλοί ζητούν η ζωοπανήγυρη να μεταφερθεί στην πλατεία Αλωνίων, δηλαδή στη σημερινή κεντρική πλατεία. Γλαφυρό είναι το ρεπορτάζ της Νησιώτικης εφημερίδας "Δήμος" που περιγράφει στις 25 Αυγούστου 1876 τα όσα αφορούν στο πανηγύρι: "Μετά τριήμερον τέλος ασχολίαν των προσελθόντων ίνα εμπορευθώσιν κατ' την ενταύθα τελουμένην εμποροπανήγυριν, ψύχασεν και η πόλις ημών από τον θόρυβον του προσελθόντος πλήθους και έκαστος καταγίνεται εις το έργον του. Ετηρήθη η πρέπουσα ευταξία και ησυχία εν τω τόπω της πανηγύρεως καθ' όλην την διάρκειαν αυτής, και ουδεμίαν εκ των συνήθων κλοπών έλαβε χώραν ένεκεν της επιβλέψεως των αστυνομικών οργάνων και της ενταύθα καθ' όλην την διάρκειαν της πανηγύρεως περιφρούρησης στρατιωτικής δυνάμεως και της όλως ακαμάτου επιτηρήσεως του επαξίως διοικούντος την επαρχίαν Επάρχου κ. Λογοθέτου. Εν γένει εφέτος καθ' όλα τα είδη των εισκομιζομένων εν τη πανηγύρη εγένετο μικρέ πώλησις και με τιμάς συγκαταβατικές, διότι το πλείστον μέρος των Μεσσηνίων δεν επώλησαν τα προϊόντα των. Εάν η πώλησις των ζώων εγένετο εν τοις Αλωνίοις, ως εν τω προηγουμένω φύλλω διελάβομεν, βεβαίως μεγίστη θα επήρχετο ανακούφισις εις τους εν τω συνήθει στενοχώρω τόπω πανηγυριζομένους. Αγνοούμεν τους λόγους οίτινες κωλύουν τον κ. δήμαρχον να πραγματοποιήσει την θέλησιν ου μόνον των δημοτών του αλλά και των προσερχομένων ξένων ως προς τούτο. Καλόν ήθελεν είσθαι ίνα ο κ. Δήμαρχος θέσθ υπό εβριθή σκέψιν τούτο, και ωφελήσθ τον δήμον του διττώς".

Φαίνεται ότι τελικά κάποια στιγμή υιοθετήθηκε η πρόταση, το πανηγύρι μεταφέρθηκε στην πλατεία Αλωνίων και έμεινε εκεί μέχρι το 1927 καθώς εκείνη τη χρονιά μαθαίνουμε ότι Κοινοτάρχης και Ηγούμενος "μετέφεραν την εν τη Κεντρική Πλατεία της πόλεώς μας τελουμένην ζωοπανήγυριν εις τον όπισθεν των μπεζεστενίων χώρον".

Η ΩΘΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΕΝΟΥ

Ισχυρή ώθηση στο πανηγύρι, δίνει η λειτουργία του σιδηροδρόμου από το 1891. Πλήθη κόσμου συρρέουν για προσκύνημα και ψώνια, η γουρνοπούλα παίρνει τη θέση της πλέον ως... ετήσιο έθιμο και πληροφορούμαστε για τα όσα έγιναν το 1895 από την "Ευνομία": Εκείνη τη χρονιά πήγαν όλα καλά κατά το ρεπορτάζ και το πανηγύρι μετά ψητών και κυρίως γουρνοπούλας, κράτησε 4 ημέρες: «Η κατ'έτος εν Μεσσήνη τελούμενη κατά την 23ην λήγοντος μηνός εμπορική και θρησκευτική πανήγυρις, ετελέσθη και φέτος. Χιλιάδες λαού είχαν συρρεύσει εκ των πέριξ επαρχιών, άλλοι μεν προς πώλησιν, άλλοι δε προς αγοράν. Και παντού επεκράτη η κίνησης, η ζωή, η διασκέδασις η οποία δεν απολείπει εις τοιούτου είδους πανηγύρεις. Ο συνωστισμός του λαού ήτο μέγας. Επεκράτησεν όμως εν τούτοις τάξις και ησυχία χάρις εις τα δραστήρια μέτρα των αστυνομικών αρχών.

Αγοραί δε εγένοντο μεγάλαι εις εμπορεύματα, εις κτήνη και εις άλλα διάφορα είδη. Τα ψητά και ιδίως οι γουρνοπούλες κατειναλώθησαν κατά εκατοντάδας, ο οίνος δε έρευσε άφθονος. Η πανήγυρις αρξαμένη την παρελθούσαν Τρίτην διελύθη την Παρασκευήν διατηρηθείσα επί τέσσαρας κατά συνέχειαν ημέρας».

Δεν λείπουν και τα ευτράπελα καθώς σε άλλο σημείο περιγράφονται τα κατορθώματα παπά ο οποίος «έθυε καθ'εκάστην τω Βάκχω»:

«Την παρελθούσαν Τετάρτην επί τη εν Μεσσήνη τελουμένη εμπορική πανηγύρει όπου συνέρρευσε άπειρος κόσμος, αφίκετο δια του σιδηροδρόμου και ο εκ Βρωμοβρύσεως Εύας ιερεύς. Κατά την διαμονήν του εν τοις βαγονίοις του σιδηροδρόμου ενέπνευσε τον πανικόν εις τους εν συνωστισμώ ευρισκομένους επιβάτας. Κρατών ο αρειμάνιος ούτως ιερεύς πελώριαν αμφίστομον μαχαίραν ηπείλει τους πάντας δια του θανάτου, υβριζων συνάμα αυτούς και την θρησκεία των. Αποβιβασθείς εν Μεσσήνη ο άξιος τούτος ιερεύς, και κρατών εν χερσί την μαχαίραν του, διέσχιζε τα πλήθη απειλών, κραυγάζων και βλασφημών, έως ου εδέψε η αστυνομία να συλλάβη αυτόν, και αφού πρώτον αφήρεσε εκ των χειρών του την μάχαιραν οδηγησε τούτον εις το κρατητήριον όπου την επομένην αφήκε ελεύθερον.

Ο αρχιερατικός επίτροπος νομίζομεν ότι πρέπει επί του προκειμένου να επιληφθή ανακρίσεων, και να τιμωρήση τον ιερέα τούτον όστις κατά το λέγειν πολλών δεν είναι η πρώτη φορά όπου διαπράττει τοιαύτα όργια, θύει δε καθ'εκάστην τω Βάκχω».

Μια άλλη περιγραφή το 1904, δείχνει ότι πλέον το πανηγύρι μπήκε για τα καλά στη ζωή της Μεσσηνίας καθώς το "Θάρρος" μας πληροφορεί για το τετραήμερο πανηγύρι: «Εληξε χθες η από του παρελθόντος Σαββάτου αρξαμένη εμπορική πανήγυρις εν Μεσσήνη.

Η πανήγυρις υπήρξε ζωηρά και πλείσται όσαι αγωραπωλησίοι εγένοντο και διεξήχθη μετά τάξεως χάρις εις την φροντίδα του Αστυνόμου κ. Β. Καπετανάκη, έλλειψαν δε φέτος και τα συνήθη λωποδύτικα τυχερά λεγόμενα παιχνίδια των οποίων η λειτουργία απηγορεύθη.

Την Κυριακήν και Δευτέραν τας απογευματινάς ιδίως ώρας ο σιδηρόδρομος εις μακράν σειράν βαγονίων ασφυκτικώς πεπληρωμένων μετέφερε τον κόσμον εκείνον, όστις κυρίως μεταβαινει δι θρησκευτικόν λόγον να προσκυνήσει την Αγίαν Εικόνα της Μονής Βουλκάνου και να περιεργασθή την πανήγυριν.

Την νύκτα κατά την επάνοδον των τελευταίων τραίνων ομηρική μάχη συνήπτετο δια την κατάληψιν θέσεως εν τοις βαγονίοις. Αι κυρίαί ιδίως πολύ υπέφερον και οι συνοδοί ήσαν όντως αξιολύπτοι. Πλείσται οικογένειαι επέστρεφον κεχωρισμένα από εν μέλος εις έκαστον βαγονιον. Αι διακρίσεις των

θέσεων είχαν καταργηθεί υπό των επιβατών.

Η γουρνοπούλα 4 δραχ. η οκά και 3 η γουρούνα. Και η μια και η άλλη θα γίνει παραίτιος δυσεντεριών και μεγάλης χρήσεως καθαρτικών φαρμάκων. Η ενέργεια μάλιστα αυτή ήρξατο από τους πανηγυριστάς των πρώτων ημερών.

Αυτό συμβαίνει άλλως τε και έτος.

Εις την πλατείαν της Μεσσήνης εν τοις καφενίοις κατά τας δύο ημέρας της πανηγύρεως ελειτούργησαν και τα καφέ αμάν με τας ορχηστρίδας και τας Μαριγάμπας με τους αμανέδες και τα σμυρνέικα. Εφιγουράριζε και το θεατρίδιον του Ρεβίθη το οποίον από 10ης πρωινής μέχρι του μεσονυκτίου κάθε ώρα ήρε την αυλαίαν του παίζον κωμωδίας.

Ο χωρικόκοσμος όμως δεν έδιδεν προσοχήν, δεν ηδύνατο να καταλάβη τι πράγμα είνε αυτό και εστιβάζετο περίξ του καφέ αμάν.

Επί των εισπραχθέντων χρημάτων και αφιερωμάτων εκ κηρού και λιβάνου υπό του Μετοχίου της Μονής Βουλκάνου επέβαλε και εφέτος κατάσχεσιν ο δημόσιος ταμίας δια συμψηφισμόν χρέους της Μονής προς το Δημόσιον.

Σήμερον οι αντιπρόσωποι της διοικητικής και του ταμιά επί παρουσία του Ηγουμενοσυμβουλίου θα προβώσιν εις την αποσφράγισιν και την καταμέτρησιν των χρημάτων και εκποίησησιν των αφιερωμάτων.

Η βροχή της Κυριακής πολύ εζημίωσε τους εμπόρους της πανηγύρεως ιδία των υφασμάτων και κιλιμίων πολλά των οποίων έφθειρε.

Ομιλος νέων εκ Καλαμών καταρρίπτων τας κοινωνικάς ψευδοπρολήψεις της σοβαρότητος κατόπιν ωραιοτάτου δείπνου εκ γουρνοπούλας και του συνεπακόλουθου ρητινίτου εξήλθε εις την πλατείαν άδων κατά σταθμούς και προκαλών την περιέργειαν και έκπληξιν πάντων των Νησιωτών, πολλοί των οποίων εκ των γνωρίμων παρεκάλουν να τους προσφέρωσι τράτον και ευωδέστατον ρητινίτην».

Οι πληροφορίες για το 1905 μας προσφέρουν την πρώτη περιγραφή για την περιφορά της εικόνας που είναι παρόμοια με τη σημερινή: «Χθες την πρωίαν μεγαλοπρεπώς εγένετο η εκ της Μονής του Βουλκάνου κάθοδος της Αγίας εικόνας πλήθους λαού εξελθόντος επί δίωρον απόστασιν προς προύπαντψιν μετά των ιερέων, φανών και λαμπάδων.

Την Αγία εικόνα συνώδευον χιλιάδες λαού εκ των ενδιαμέσων από την Μονήν χωρίων.

Η Αγία εικών εγκαθιδρύθη εις τον Ναόν του Μετοχίου της Μονής και αμέσως ήρξατο το προσκύνημα.

Από χθες μετεφέρθησαν εις Μεσσήνην πλήθος εμπορευμάτων και ζώων και εν γένει ήρξατο ζωηρά η κίνησις της εμπορικής πανηγύρεως, ήτις θα διερκέσει τριήμερον μέχρι της Τρίτης οπότε και η μνήμη της Θεοτόκου.

Αύριον και μεθαύριον έκτακτα τραίνα με πλαττωμένες τιμάς εισπηρίων θα μεταφέρωσι εξ όλων των χωρίων της Μεσσηνίας και των Καλαμών χιλιάδας κόσμου.

Η πανήγυρις προμηνύεται ζωηρά. Στρατιωτική δύναμις ενίσχυσε την εκεί αστυνομίαν δια την τήρησιν της τάξεως. Τα καφεनेία σημαιοστολίσθησαν εορτασίμως, ιδρύθησαν δε και τα πάλκα όπου διάφοροι κομπανίαι μουσικών οργάνων και χορευτριών θα διασκεδάζουσι τον κόσμον.

Αύριον και μεθαύριν τας απογευματινάς ώρας μεταβαίνει συνήθως ο Καλαματιανός κόσμος χάριν διασκεδάσεως παραμένων μέχρι μεσονυκτίου οπόθεν επιστρέφει δια των τελευταίων τραίνων.

Εν Μεσσήνη γίνεται η κατά έτος κατανάλωσις της γουρνοπούλας αίτινες εις μακράς σειράς προκλητικαί παρατάσσονται εις τα ταψιά. Χρειάζεται όμως μεγάλη υπομονή και έρευνα να επιτευχθεί η καλώς εψημένη».

Ανάλογη ήταν και η τελετή μετακίνησης από το Νησί στο Βουλκάνο όπως πληροφορούμαστε από το "Θάρρος" για το 1908: «Εν τη γειτόνι Νησίω προχθές άπασα η πόλις και αι αρχαί επισήμως προέπεμψαν την θαυματουργόν εικόνα της Παναγίας δια του μετοχίου αυτής εις Μαυρομμάτι, αφού παρέμεινε αύτη επί οκταήμερον, όπως συνήθως αύτοθι.

Επί τη ευκαιρία της προπομπής εγένετο και λιτανεία. Εν τη πλατεία των Αλωνίων συνήχθη ο λαός γονυκλινής και εδεήθη κατά της ανομβρίας, εξ ής μεγάλοι προμηνύονται ζημιαί εις την γεωργίαν.

Η λιτανεία εγένετο μεγαλοπρεπής και επιβάλλουσα, διήρκεσε δε επί ώραν ολόκληρον, καθ ην ο λαός γονυκλινής προσύχεται».

Γλαφυρή η περιγραφή στο "Θάρρος" και για το 1907 και μαθαίνουμε ότι πλέον έχει μεταφερθει στην Πλατεία Αλωνίων: «Από προχθές ήρχισεν η επίσημη εμπορική πανήγυρις της γειτονος Μεσσήνης. Πωληταί και αγορασταί καθ εκάστην συγκεντρώνονται εκ των πέριξ επαρχιών.

Η πανήγυρις ως γνωστόν διενεργείται εν τη εκτεταμένη πλατεία των Αλωνίων, εν η έχουν ορισθεί τα μέρη εις τα οποία θα ίστανται οι διάφοροι πωληταί.

Προς φύλαξιν της τάξεως η αστυνομική υποδιεύθυνσις Μεσσήνης ενισχύθη με έφιππον χωροφυλακήν η οποία περιπολή εν ημέρα και νυκτί την πόλιν.

Προς δε ελήφθησαν και πάντα τα συντελεστικά μέτρα παρά των αρχών και των ιδιωτών, όπως η πανήγυρις διεξαχθή εν τάξει και κανονικότητι, άπαντες δε οι πωληταί αγορασταί και επισκέπται τυγχάνωσι πάσης δυνατής ευκολίας και περιποιήσεις.

Κατά τας εκείθεν ειδήσεις η εφετεινή πανήγυρις είνε ζωηροτέρα της περυσινής καθ όλα. Πράξεις αγοραπωλησιών εσημειώθησαν πλείονες και διασκεδάσεις πλουσιωτέρα επικρατεί τας ημέρας της πανηγύρεως, καθ άς χιλιάδες επισκεπτών μεταβαίνωσιν εις Νησίον».

Το πανηγύρι πήγε καλά από κόσμο και εμπορική κίνηση, ενώ το κλείσιμο αναμενόταν πολυάνθρωπο και ζωηρό όπως περιγράφει μάλλον ανταποκριτής με ψευδώνυμο «Πανηγυριώτης» :

«Μετά μεγάλης ζωηρότητος εξακολουθεί η πανήγυρις. Κόσμος άπειρος πωλητών κι αγοραστών έχει συρρεύσει εκ των πλησίων επαρχιών. Εγένοντο πολλάί πράξεις αγοραπωλησιών ασυγκρίτως περισσότεραι του παρελθόντος έτους. Ασύνηθες δε είνε και το φαινόμενον των επισκεπτών εκ των διαφόρων πλησίων μερών. Εκ Καλαμών κατά τας τρεις τελευταίας ημέρας το τραίνον κατά σωρείας μετέφερε κόσμον μέχρι του μεσονυκτίου. Παρατηρήθη εκ τούτου μια κίνησις σπανιωτάτη εν τη πόλει.

Η τάξις δε εκρατήθη δεόντως ληφθέντων όλων των προς τούτο μέτρων ούτως ώστε να μη διασαλευθή αύτη εκ του αδιακόπου γλεντιού και των διασκεδάσεων και της όλης κίνησης της πανηγύρεως. Η σημερινή δε είνε η τελευταία ημέρα της πανηγύρεως καθ ην αρχίζει να φεύγη ο κόσμος των πωλητών και αγοραστών.

Καθ όλην δε την ημέραν πλεονάζουν οι επισκέπται οι οποίοι γλεντούν και διασκεδάζουν μέχρι μεσονυκτίου.

Απόψε είνε το τερπνότερον της όλης εικόνας της κινήσεως, η οποία θ αποτελή αληθές πανδαιμόνιον απ άκρου εις άκρον της πόλεως.

Το πλείστον των επισκεπτών των Καλαμών αναμένεται μετά μεσημβρίαν όπως απολαύση του γλεντιού και γευσθή της ονομαστής γουρνοπούλας».

Η ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Κάπως έτσι κυλάνε τα χρόνια, σε όλα τα πανηγύρια έχουν την τιμητική τους, τη θρησκευτική κατάνυξη ακολουθούν γλέντι, γουρνοπούλες, αγοραπωλησίες και όλα αυτά σε συνάρτηση με τις τιμές σταφίδας και σύκων. Τα χρόνια των πολέμων η κίνηση είναι μικρότερη αλλά το πανηγύρι συνεχίζει την πορεία του. Και φθάνουμε το 1923 όταν αλλάζει το ημερολόγιο για το κράτος, όχι όμως και για την εκκλησία. Έτσι το πανηγύρι γίνεται αρχές Σεπτεμβρίου και η γιορτή της Παναγίας γίνεται στις 5 του μήνα καθώς διαβάζουμε εκείνη την ημέρα ότι: "Η χθεσινή κίνησης τη πανηγύρεως Μεσσήνης ήτο ζωηροτάτη. Πολύς κόσμος συνέρρεεν δια την προσκύνησιν της Αγίας Εικονος τις Μονής Βουλκάνου. Τα εμπορεύματα αφθονώτατα, αγοραπωλησίοι δε εγένοντο υπεραρκεταί, ανελθούσαι κατά τους υπολογισμούς των ειδικών, εις τινα σημαντικόν ποσόν. Η μεγαλύτερα κίνησης προβλέπεται ότ θα γίνη σήμερον εορτήν της Παναγίας".

Την επόμενη χρονιά, το 1924, η Εκκλησία εναρμονίζεται με το νέο ημερολόγιο, η γιορτή γίνεται στις 23 Αυγούστου αλλά τα προβλήματα είναι πολλά: Δεν έχει γίνει η συγκομιδή των προϊόντων καθώς ο χρόνος έχει μετακινηθεί 13 ημέρα μπροστά. Έτσι το Κοινοτικό συμβούλιο της πόλης όπως πληροφορούμαστε τον Ιούλιο του 1925, με ψήφισμα στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας "εκφράζει την ευχήν όπως η κατ'έτος τελουμένη εμποροζωοπανήγυρις κατά την 23η Αυγούστου, άρχεται του λοιπού την 8ην Σεπτεμβρίου οπότε θα έχη συντελεσθή και η συγκομιδή των προϊόντων των κατοίκων περιχώρων". Όταν αυτό γίνεται γνωστό όμως ξεσηκώνονται στο Μελιγαλά καθώς τότε γινόταν το δικό τους πανηγύρι και η ευχή... δεν εκπληρώθηκε.

Μέσα από δυσκολίες το πανηγύρι συνεχίζεται και το 1927 κατασκευάζονται τα μπεζεστένια προκειμένου να γίνει πιο ελκυστικό. Το κείμενο από τη "Σημαία" αποδίδει το κλίμα, αλλά κυρίως την οφειλομένη τιμή σε αυτούς που πρωταγωνίστησαν σε αυτή την ιστορία:

«Η κατ'έτος τελουμένη εν τη πόλει μας εμποροπανήγυρις παρουσίασεν εφέτος εξαιρετικήν επιτυχίαν, Πλήθη εξ όλων των Μεσσηνιακών επαρχιών συνέρρεον εις τον καθορισμένον τόπον της πανηγύρεως, Ο περίξ του εκκλησιδίου της Μονής χώρος, παρουσιάζει κάτι το υπερόχως εκπληκτικόν. Κύματα κόσμου συνωθούντο περίξ των παραγκών ένθα ήσαν εκτεθειμένα τα εμπορεύματα, ενώ αδιάκοπος φαιδρός βόμβος από σαρμόνικες, κουδουνάκια, σφυρίκτρες, χρεμετισμούς, ογκανίσματα και φωνές διαλαλούντων εμπόρων, έψαυε τα αυτιά των επισκεπτών σαν μια αντίληπος δαιμονική συναυλία.

Η κίνησης, η συρροή των εμπόρων πρωτοφανής. Γενικώς δε η επιτυχία πλήρης.

Όλα δε αυτά οφείλονται εις τους υπερανθρώπως εργασθέντας κ. κ. Σπήλιον Ποτηρόπουλον αντιπρόεδρον της Κοινότητός μας και Δαυίδ Δημόπουλον ηγούμενον της Μονής Βουλκάνου, οίτινες σε διάστημα τεσσαράκοντα ημερών επέτυχον την ανέγερσιν ευρυχωρωτάτου μπεζεστενίου εκ 50 δωματίων, μετέφεραν την εν τη Κεντρική Πλατεία της πόλεώς μας τελουμένην ζωοπανήγυριν εις τον όπισθεν των μπεζεστενίων χώρον, καταλλήλως ισοπεδοθέντα και ανώρυξαν δύο αρτεσιανά καταστήσαντες ούτως ευχάριστον την εκείσε διαμονήν των πανηγυριστών, εφ'ω και την ευγνωμοσύνην των συμπολιτών μας απέσπασαν. Πλην όμως την μεγαλοπρέπειαν της πανηγύρεως επέπρωτο να μειώση κατά πολύ η έλλειψις του φωτισμού, οφειλομένη εις το πείσμα Κοινότητος και Εταιρείας Ηλεκτροφωτισμού. Επρεπε να καταβληθή κάθε δυνατή προσπάθεια και εκ μέρους των πολιτικών ακόμη ώστε να μη παρουσιασθή το οικτρόν του σκότους θέαμα και το πρωταφανές φαινόμενο να υπάρχουν φανοί χωρίς φως.

Το Νησιώτικο πανηγύρι, η μεγάλη γιορτή συλλογικής μνήμης

Παράλειψις θα ήτο αν δεν ανεφέρετο ενταύθα η αξιόπαινος δωρεά τω κ. κ. αδελφών Χρόνη οίτινες προθύμως παρεχώρησαν τον χώρον εκείνον μέσω του οποίου διηνήγη η νέα οδός ευρεία και κατά συγκυρίαν δενδρόφυτος, απαραίτητος δια τας ημέρας της πανηγύρεως και εξυπηρετούσαν την μεγαλύτεραν κίνησιν των πανηγυριστών».

Το 1930 τα μπεζεστένια επεκτείνονται καθώς πληροφορούμαστε από τη "Σημαία" «Η κατασκευή εφέτος εις το μέσον των μπεζεστενίων 50 νέων παραπηγμάτων μετά των 100 παλαιών τούτων τελείων και ευρυχωροτάτων μετά ηλεκτρικής εγκαταστάσεως φωτισμού εγγυάται πλήρη ασφάλειαν από πάσης καιρικής μεταβολής. Η κατασκευή πλείστων αρτεσιανών θέλει διευκολύνη με την αφθονίαν ύδατος τους πανηγυριζόμενους όπως ποτίζουσι τα ζώα αυτών εις τον αυτόν χώρον της πανηγύρεως».

Και το 1931 ολοκληρώνονται καθώς μας πληροφορεί η ίδια εφημερίδα: «Η κατασκευή εφέτος εις τον έξωθι γύρω του μπεζεστενίου χώρον 30 νέων παραπηγμάτων μετά των 150 παλαιών τοιούτων και ευρυχωροτάτων μετά ηλεκτρικής εγκαταστάσεως, εγγυάται πλήρη ασφάλειαν από πάσης καιρικής μεταβολής».

Η λιτανεία στην πλατεία τη δεκαετία του 1960 – Από την ηλεκτρονική συλλογή του Γιάννη Πλατάρου

Η ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑΣ

Στο μεταξύ όμως έχει συντελεστεί μια μεγάλη αλλαγή: Από το 1929 με απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου και την έγκριση των αρχών, το πανηγύρι διεξάγεται από τις 20 μέχρι τις 27 Σεπτεμβρίου, υπάρχει ηλεκτροφωτισμός και το κλίμα είναι πανηγυρικό όπως διαβάζουμε στη "Σημαία": "Η κάθοδος της εικόνας της Θεοτόκου εκ Βουλκάνου εις Μεσσήνην, υπήρξε μεγαλοπρεπής. Χιλιάδες προσκυνητών ηκολούθησαν καθ' όλην την διαδρομήν από Βουλκάνου εις Μεσσήνην. Εξωθεν της πόλεως ανέμενον την εικόνα ο Σεβασμιώττος Μητροπολίτης Μεσσηνίας, ο νομαρχών κ. Διδάχος, ο δήμαρχος Καλαμών κ. Κροντήρης, ολόκληρον το Κοινοτικόν Συμβούλιον Μεσσήνης με επικεφαλής τον πρόεδρόν του κ. Κορκονικήταν ιατρός και πλήθος κόσμου. Όλη η πομπή ηκολούθησε την εικόνα εις την εκκλησίαν της Μονής Βουλκάνου όπου χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου εψάλη η ακολουθία. Την εσπέραν εφωταγωγήθη μεγαλοπρεπώς ολόκληρος η πόλις χάρις εις τον ρέκτην διευθυντή του ηλεκτροφωτισμού κ. Αγγελον Μπιζίμην όστις δε εφείσθη κόπων δια να παρουσιάση την πόλιν φαντασμαγορικήν. Ο πρόεδρος της Κοινότητος κ. Κορκονικήτας είναι άξιος συγχαρητηρίων δια την τάξιν ήτις παρετηρήθη καθ' όλην την διάρκειαν της πομπής.

Από της καθόδου της εικόνας ήρξατο και η εμποροπανήγυρις εις το εστεγασμένον μπεζεστένιον της κοινότητος, ηλεκτροφωτισμένον και προπαρασκευασμένον παρά του δραστηρίου προέδρου της Κοινότητος κ. Κορκονικήτα προς στέγασιν όλων των ειδών των εμπορευμάτων τα οποία εισήλθον εις Μεσσήνης από όλα τα εμπορικά κέντρα τη Ελλάδος.

Καθ' όλην την διάρκειαν της πανηγύρεως ο πρόεδρος της Κοινότητος κ. Κορκονικήτας ευρίσκετο εν κινήσει επιβλέπων εις την μεγαλοπρεπεστέραν εμφάνισιν της πόλεως.

Το κορύφωμα της πανηγύρεως ήτο η παρελθούσα Κυριακή ότε συνέρρευσαν χιλιάδες προσκυνητών εκ της πόλεως των Καλαμών και των περιχώρων, πάντες εθαύμασαν τον ηλεκτροφωτισμόν της πόλεως και της πλατείας όπου πολύχρωμα γλομπόνια εσκορπίζον άπλετον φως εις τους περιπατητάς. Η μουσική της πόλεως επαιάνιζεν τέρπουσα τους αφιχθέντας προσκυνητάς μέχρι βαθείας νυκτός και πάντες απήρχοντο ενθουσιασμένοι και με την εντύπωσιν ότι η Μεσσήνη ήρξατο καθισταμένη σύγχρονη πόλις". Από τον φιλόπολιν και ρέκτην πρόεδρον της Κοινότητος κ. Κορκονικήταν και από τον ανάδοχον του ηλεκτροφωτισμού κ. Αγ. Μπιζίμην αναμένει η πόλις νέαν ώθησιν προς την πρόοδον και τον πολιτισμόν».

Ο χώρος της ζωοπανήγυρης το 1966 - Φωτογραφία του Helbin Konrad από την ομάδα στο fb "Παλιές φωτογραφίες της Ελλάδας"

“ΦΙΡΜΕΣ” ΣΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ

Ετσι δρομολογείται η διεξαγωγή του πανηγυριού όπως το γνωρίσαμε μέχρι τις ημέρες μας. Τη δεκαετία του 1930 αρχίζει και η διαφήμιση συγκροτημάτων που έρχονται από την Αθήνα με γνωστούς καλλιτέχνες εκείνης της εποχής.

Το 1933 η διαφήμιση γράφει:

Ζυθοζαχαροπλαστέιον "Ο Κατσιβαρδάς" Σωτηρίου Περώγλη και Λεωνίδα Αναστασόπουλου εις Μεσσήνη (Νησίον)

Καθιστώμεν γνωστόν εις το σεβαστόν κοινόν Μεσσήνης και περιχώρων ότι το άνω Ζυθοζαχαροπλαστέιον εν τη επιθυμία του να χαρίσει μερικές αξέχαστες ώρες γλεντιού κάνει έναρξιν των εργασιών του από της προσεχούς Τετάρτης 20 τρέχοντος μηνός. Εις το πάρκον θα εμφανιστούν ο διάσημος τραγουδιστής Κώστας Καρύπης και η τραγουδίστρια Νασιέ Χανουμ. Επίσης ο διάσημος βιολιστής Αράπης και ο τυμπανιστής Τζόβανος. Επίσης θα εμφανισθούν απο το πάρκον δύο νέα εντελώς νέα νούμερα.

Τρέξατε να απολαύσετε μουσικήν και τα νέα νούμερα.

Τρέξατε να ακούσετε τον Κώστα Καρύπην διότι θα μείνει ολίγας ημέρας.

Υπάρχει όμως και ο ανταγωνισμός:

Ο Αραπάκης στο Νησί

Από αύριον κάμνει έναρξιν των εργασιών το εν Μεσσήνη νέον ζυθοπωλείον (έναντι Εθνικής Τραπέζης), διευθυνόμενον από τους κ. κ. Μπουτιέρον και Πλεμμένον. Εν αυτώ θα ευρίσκεται πάντοτε ζύθος παγωμένος, μεζέδες εκλεκτοί κλπ. Επίσης ορχήστρα από τους φημισμένους και απδονόλαους Δ. Αραπάκην, Ι. Ογδοντάκην, Δημ. Καλογερόπουλον και Μαρίκαν Πολίτισαν, θα τέρπει τους θαμώνας του κέντρου μέχρι πρωινών ωρών. Είναι μια ευκαιρία για τους Νησιώτες, τους Καλαματιανούς και τους κατοίκους των περιχώρων Μεσσήνη ν' ακούσουν την ανωτέρω ορχήστραν, που μέχρι σήμερον ήκουσε μόνον από τους δίσκους γραμμοφώνου.

Ολοι το ραντεβού σας στο ανωτέρω κέντρον.

Η λιτανεία στην Παλιά Βρύση – Από την ηλεκτρονική συλλογή του Γιάννη Πλατάρου

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1930

Η περιγραφή του 1936 στην "Σημαία" είναι χαρακτηριστική της εποχής «Τα βραδάκια η ζωή του πανηγυριού μεταφέρεται εις την κεντρικήν πλατείαν της πόλεως η οποία φωταγωγείται πλουσίως και πλημμυρίζει από κόσμον που σπουδάζει εκεί την περιπατητικήν. επαφήν μέχρι βαθείας νυκτός. Τα ευπρόσωπα κέντρα των κ. κ. Αλμπάνη, Μουντούρη, Αδαμόπουλου, Τερζόπουλου, Βαλσαμάκη και Λαδά, Λέσχης, Δουρούμη, Διονυσόπουλου κλπ. δέχονται επίσης την πληθώραν των ξένων οι οποίοι τέρπονται εκεί με τα μεγάφωνα ή με τις λαϊκές ορχήστρες που αποτελούν το παντοτεινόν κουλέρ λοκαλ της γείτονος. Το μικρόν Ζάππειον της Μεσσήνης, η «Οασις» του κ. Φασιλάκη, είναι το κέντρον της συνδυασμένης ρομαντικής και ρεαλιστικής απολαύσεως. Εκεί συγκεντρώνεται όλη η ερωτώσα αφρόκρεμα της πόλεως η οποία αναμειγνύεται αυτόν τον καιρόν με έναν διασκεδαστικόν τζιτζιφογκισμόν που καταπλέει από τα χωριά και εξακοντίζει το βρωτολυγόν σεξ απήλ προς πάσαν κατευθυνσιν. Είναι αληθές ότι η νεαρά τεσσαρακοντούτης ντιζέζ της «Οάσεως» δεν είνε ουδόλως δύσκολος εις φιλοδωρήματα. Και χαρίζει προς όλας τας κατευθύνσεις επιεικείς ματιές και ικανοποιητικά χαμόγελα, τα οποία, ευτυχώς, κατευνάζουν τα πυρά και προλαμβάνουν τας εκρήξεις.

Αν προσθέσετε τώρα ένα πλούσιον περίγραμμα από πάσης φύσεως ρουλέτες και διασκεδαστικά παιχνίδια που ευρίσκονται εις την πλατείαν και το γεγονός ότι υπάρχει ευπρεπές κινηματοθέατρον «Τιτάνια» το οποίον κάθε βράδυ σημειώνει άγριες πιέννες με τα ωραία φιλμ που προβάλει, έχετε πλήρη εικόνα της πανηγυριζούσης Μεσσήνης, η οποία αυτόν τον καιρό, διασκεδάζει, γλεντά και - προ παντός - εισπράττει».

Το 1938 εμφανίζεται για πρώτη φορά στο πανηγύρι ο "γύρος του θανάτου" με τη διαφήμιση να γράφει "ο πρωταθλητής της μοτοσυκλέτας της Ελλάδος κ. Σαββόπουλος επιδεικνύει κάθε βράδυ την τελευταίαν λέξιν της ακροβασίας, το θαύμα του 1938". Ο Σαββόπουλος ήταν από τους θρύλους της μοτοσυκλέτας τα προπολεμικά χρόνια, "συμπαίκτης" του γνωστού Βερούτη στο "μοτοποδόσφαιρο".

Η λιτανεία στην Καπετάν Κρόμπα τη δεκαετία του 1930 – ΓΑΚ Μεσσηνίας, αρχείο Χρ. Αλειφέρνη

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ

Κάπως έτσι φθάνουμε στον πόλεμο και από τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες γίνεται και το 1941. Για να αρχίσει πάλι μέσα από δυσκολίες η εμποροπανήγυρη το 1945 και περνώντας μέσα από το δράμα του εμφυλίου πολέμου, αρχίζει να αποκτά μια κανονικότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η κίνηση ζωηρεύει, τα εξοχικά κέντρα φιλοξενούν γνωστούς καλλιτέχνες, η γουρνοπούλα περιζήτητη, κόσμος πάει και έρχεται κάθε χρόνο. Η οικονομία όμως αρχίζει να αλλάζει με αργούς ρυθμούς στην αρχή και διαρκώς επιταχυνόμενος στη συνέχεια. Η μεσαιωνική οργάνωση της αγοράς αποδιοργανώνεται και το πανηγύρι χάνει όλο και περισσότερο το ρόλο και τη σημασία του για την οικονομία της περιοχής. Εξέλιξη νομοτελειακή και μη αναστρέψιμη, αλλά στη συλλογική συνείδηση το πανηγύρι κρατά την αίγλη του έστω και αν δεν θυμίζει τίποτε από τα παλιά. Και το ραντεβού κάθε χρόνο είναι στο Νησιώτικο πανηγύρι...

Η πανηγυρίστρα προπολεμικά – ΓΑΚ Μεσσηνίας, αρχείο Χρήστου Αλειφέρη

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

eleftheria
online.gr